

УДК 376. 433 (091) (477) «19/20»

Микола Супрун,

доктор педагогічних наук, професор

suprun62@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4198-9527

Mykola Suprun,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor

Дар'я Супрун,

доктор педагогічних наук, професор

darya7@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4725-094X

Daria Suprun,

Doctor of Pedagogical Sciences, professor

Катерина Чистобородова,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти

kate030470@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6406-1505

Kateryna Chystoborodova,

student of second (Master) level of higher education

Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine

St. 9 Pyrohova Street, Kyiv, 01601, Ukraine

**ПСИХІЧНА ОРТОПЕДІЯ У ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ ПЕДАГОГІЦІ:
МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ
MENTAL ORTHOPEDICS IN PSYCHOCORRECTIONAL PEDAGOGY:
PAST AND PRESENT**

Анотація. У статті розглянуто історичний шлях розвитку психічної ортопедії як важливого напрямку спеціальної педагогіки. Розкрито ставлення до психічної ортопедії на різних етапах розвитку дефектології. Пропонуються варіанти запровадження психічної ортопедії в корекційно-виховний процес спеціальної школи з акцентом на ролі природи. Підкреслюється значення екскурсії як методу організації позакласної роботи на прикладі конкретної екскурсії з учнями четвертого класу спеціальної школи в Ботанічному саду імені М.Гришка НАН України. Описано приклади запровадження міжпредметних зв'язків у процесі проведення екскурсійного заняття на лоні природи.

Ключові слова: спеціальна педагогіка, історія педагогіки, психічна ортопедія, органи чуття, екскурсія, природа.

Abstract. The article focuses on the historical path of development of mental orthopedics as an important direction of special pedagogy. The study reveals the attitude towards mental orthopedics at different stages of the development of defectology and suggests options for introducing mental orthopedics into the correctional and educational process of a special school with an emphasis on the role of nature. The article shows the importance of the excursion as a method of organizing extracurricular work on the example of a specific excursion with students of the fourth grade of a special school in the Botanical Garden named after M. Grishko of the NAS of Ukraine. Examples of the introduction of interdisciplinary connections in the process of conducting an excursion lesson in nature are described.

Key words: special pedagogy, history of pedagogy, mental orthopedics, sensory organs, excursion, nature.

Актуальність дослідження. Протягом століть вітчизняні та зарубіжні вчені шукають підходи до розвитку психічних процесів дитини, збагачення її сенсорної культури. Таким чином, в історії педагогіки, зокрема її важливої галузі дефектології, виникає багато нових напрямів. Яскравим свідченням є психічна ортопедія. Більше ста років тому вона зіграла значну роль у навчанні й корекції поведінки дітей з порушеннями психофізичного розвитку, та лишається актуальною в наші дні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Психічна ортопедія перебувала в колі наукових інтересів багатьох видатних науковців. Згадки про цей комплекс занять трапляються в книзі «Допоміжні школи для відсталих дітей» за редакцією В. І. Гер'є та Н. В. Чехова; в програмі О. М. Граборова, опублікованій у 1923-1925 р. у книзі «Допоміжна школа»; а також в збірнику «Питання виховання незрячих, глухих та розумово відсталих дітей» за редакцією Л. С. Виготського. У різні роки психічна ортопедія підлягала жорсткій критиці, довгий час її було заборонено у спеціальних школах, тому деякі її аспекти досі недостатньо вивчені.

Метою статті є дослідження історії психічної ортопедії, детальний розгляд цього напрямку корекції розвитку дитини з порушеннями інтелекту та опорно-рухової системи. Водночас важливим завданням є встановлення зв'язку психічної ортопедії з різними навчальними дисциплінами, визначення її переваг та недоліків. Окрім того, розробляються власні варіанти застосування елементів психічної ортопедії в сучасній психокорекційній педагогіці.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і розкриття тематики було використано теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження.

Результати дослідження. Нормотипова дитина здатна повноцінно сприймати всю гамму зовнішніх подразників через зорові, слухові, тактильні аналізатори. Натомість у дитини з порушенням психофізичного розвитку складається досить специфічна картина зовнішнього світу через невеликий чуттєвий досвід, викривлене сповільнене сприймання, проблеми з концентрацією уваги та вольових зусиль на одному предметі, обмежені можливості мисленнєвої діяльності. Ще сто років тому дефектологи почали використовувати «попередні вправи», спрямовані на розвиток здібностей такої дитини через пізнання елементарних понять та зміцнення волі.

Так виникла психічна ортопедія – комплекс спеціальних вправ, спрямованих на покращення роботи органів чуття в дітей з порушеннями психофізичного розвитку та об'єднаних у спеціальні заняття. Саме поняття «психічна ортопедія» з'явилося приблизно в ХІХ ст. Одним із засновників цього напрямку вважається французький психолог Альфред Біне (1857-1912). Учений відмовлявся від словесного навчання й намагався експериментально розробити ефективні методи і засоби навчання дітей з опорою на закономірності їхнього фізичного й розумового розвитку. Методики А. Біне знайшли широке застосування у вітчизняній практиці.

Ставлення до психічної ортопедії постійно змінювалося. Так, Л. С. Виготський критикував цей комплекс занять за штучність, суто біологічну спрямованість, відрив від ігрової, навчальної й трудової діяльності дитини. Він вважав, що вправи з психічної ортопедії можна виправдати тільки в тому випадку, якщо вони будуть «розчинені» в грі та інших видах діяльності. Л. В. Занков також рекомендував включати психічну ортопедію та сенсорну культуру лише у гру та побут дитини. Таке різко негативне ставлення до засобів сенсорного розвитку дитини, особливо в ранньому її віці або при глибокому ступені інтелектуального порушення, нанесло значних збитків спеціальній педагогічній роботі.

20-30-ті рр. минулого століття ознаменували серйозні зміни в історії психічної ортопедії, пов'язані з проведенням ґрунтовних досліджень у сфері

комплексної дитинознавчої науки педології. Відомо, що знаменитий прихильник педології професор О. М. Граборов запровадив у свою педагогічну практику навчальну дисципліну під назвою «Психічна ортопедія». Цей предмет був покликаний розвивати довільну увагу та спостережливість учнів, коригувати загальну та дрібну моторику, виховувати волю і самоконтроль. Серед спеціальних вправ широко використовувалося нанизування намиста, впізнавання предметів на дотик, перенесення посуду з водою, переставлення предметів з розташуванням їх на інше місце в тому ж порядку тощо. Психічна ортопедія спиралася на педологію аж до 1936 р., коли в постанові тогочасного ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекручення в системі наркомпросу» було засуджено діяльність педологів і ліквідовано педологію як науку.

Незважаючи на це, робота вчителів спеціальних шкіл продовжувалася. На теренах колишнього СРСР значний внесок у розвиток психічної ортопедії також зробили О. М. Баженова, О. І. Гіндес, О. Б. Фельцман та інші дослідники. За О. Б. Фельцманом, психічну ортопедію можна порівняти з фізичною, тільки фізична коригує опорно-рухову систему, а психічна – процеси сприймання, мислення, пам'яті, уваги, уяви, волі тощо. На думку вченого, вправи з психічної ортопедії «сприяють розвитку не тільки однієї якоїсь здібності, а всієї їх сукупності; вони дисциплінують, вчать дітей краще дивитися на світ, краще слухати, краще запам'ятовувати, краще думати, а головне – вчать бажати вчитися з більшою силою. Найближча ціль кожного уроку психічної ортопедії – викликати інтерес і на цій основі розкрити свідоме напруження їхніх здібностей».

Вправи для розвитку зовнішніх відчуттів можуть бути розсіяні по всьому курсу викладання різних навчальних дисциплін, причому кожна вправа відпрацьовується окремо, ізольовано. В якості прикладу можна навести завдання на розрізнення властивостей предмета. Дитині зав'язують очі й пропонують розпізнати ряд систематично підібраних запахів. В іншому випадку вправи сконцентровані на певних спеціальних уроках, і тоді їх

проходять усі одночасно. Наприклад, серія вправ для розвитку відчуття запаху включає нюхання квітів з заплющеними очима, розрізнення свіжих і несвіжих продуктів, приємних та неприємних запахів. Проходячи серію вправ для слуху, діти впізнають і називають звуки різного походження (дзвін, стук, шелест, свист), розмежовують висоти звуків у природі, визначають напрям і відстань звуків голосів, звуки музикального тону.

Психокорекційний педагог може використовувати основні принципи цих вправ і, відповідно, за цими принципами змінювати або доповнювати їх у разі необхідності. Вправи розподіляються на серії за рівнем складності. О. Б. Фельцман ще в 1912 р. запропонував для широкої педагогічної аудиторії декілька серій вправ з психічної ортопедії:

1. Перша серія: а) порівняння і судження: визначення кількості предметів (наприклад, кнопок на білому картоні), порівняння площин (упізнати фігуру), нанизування (хто швидше і краще наниже намистини); б) довільна увага, спритність рухів корпусу тіла та рук: перенесення наповненого водою посуду, виконання доручень без шуму, відтворення по пам'яті зорових вражень (малюнок по клітинах), слухових відчуттів (окремих слів, цілих речень), визначення предмета на дотик у мішку.

Між першою та другою серією вводять вправи для відпочинку для тренування волі та особистого контролю (збереження прийнятого положення, ставлення крапок і креслення трикутником якомога швидше, вправи з динамометром), а також спостережливості (швидке сприймання зростання кількості предметів та малюнків).

2. Друга серія: а) інтелектуальний розвиток: відновлення фраз, шаради; б) довільна спостережливість: відчуття невеликих змін в обстановці класу; в) воля та особистий контроль: довготривале витримання прийнятого положення, швидкість роботи з друкованим текстом (закреслювання слів), вправи з динамометром; г) сенсорна увага: впізнання предметів на дотик.

3. Третя серія: а) спритність рухів: безшумне здійснення рухів (складання супових чашок одна в одну), утримання предметів у рівновазі

(пробок на картоні); б) інтелектуальний розвиток: розмови та ігри; в) воля та особистий контроль: вправи на тривалу нерухомість, вправи з динамометром; г) довільна спостережливність: спостереження за вчинком учителя, який складається з декількох послідовних дій; д) сенсорна увага та швидкість реакцій: пробудження спогадів, колективне змагання в групах, визначення відмінностей предметів.

На заняттях з психічної ортопедії потрібно використовувати предмети, що одночасно впливають на розвиток усіх видів відчуття, тобто мають яскравий колір, виражений смак, сильний запах. Уроки проводяться так, щоб кожен учень почав усвідомлювати, завдяки якому органу відчуття він отримав інформацію про властивості предмета. Таким чином, кожен окремий орган поступово залучається до аналізу завдання. Якщо принести в клас фруктовий плід з різким запахом, загорнутий у щільний папір, то діти не побачать його, але на дотик спробують з'ясувати форму, твердість, вагу предмета, проаналізують певні його якості за допомогою нюху. Це і формує цілісне уявлення про предмет.

Описаний тип занять повинен проводитися інтенсивно та цікаво. Педагогу треба постійно орієнтувати дітей на практичну користь від вправ з психічної ортопедії. Дидактичним матеріалом можуть виступати різні предмети, що оточують людину: спеціально виготовлені таблиці, лото, іграшки, природний матеріал, папір. Наприклад, у серії вправ для зору застосовують кольорове лото, доміно кольорів, мозаїку, кубики та фішки, різнокольорові намистини для нанизування, зразки шпалер або тканини для сортування. Кожна вправа має бути недовготривалою, але такою, що викликає напруження з боку учнів, адже сутність цих вправ якраз і полягає в зусиллі й наростанні його з кожним заняттям. Отримані навички, уявлення та поняття закріплюються на уроках ручної праці, в образотворчій діяльності (малюванні, ліпленні), письмовій роботі.

Після ретельної підготовчої роботи з психічної ортопедії у спеціальних школах практикується подальше закріплення здобутих знань у середніх та

старших класах. Головною метою занять є формування глибинних внутрішніх почуттів, необхідних для гармонійного існування людської особистості.

Для прикладу пропонуємо розглянути один з уроків-екскурсій, який було проведено в київській спеціальній школі-інтернаті за методикою О. Б. Фельцмана та його послідовників.

Урок-екскурсія з народознавства
(для 4-го класу спеціальної школи)

Тема: «Ми твої діти, Земле України».

Місце проведення: Національний ботанічний сад НАН України.

Мета: 1) навчальна: сформувати базові знання з екології як науки, закріпити відомості про державні акти про охорону природи; 2) корекційна: корегувати психічні процеси учнів (сприймання, увагу, уяву, мислення); 3) виховна: виховувати любов до природи, свого міста, людей праці.

Словникова робота: монастир, офорт.

Хід проведення

Дітей знайомлять з одним із найвизначніших місць Києва – Національним ботанічним садом, що на високих схилах Дніпра. Учні розглядають кущі бузку, дерева та квіти; визначають їхній запах. Увага звертається на те, що все навкруги зеленіє та квітне завдяки наполегливій праці людей, які протягом століть створювали цей райський куточок у столиці України.

Педагог гуляє з учнями по центральній алеї, акцентуючи увагу на зламаних гілках кущів бузку та дерев. Під час прогулянки доцільно проводити бесіду про ставлення до природи, спираючись на слова академіка К. Зелінського: «Поведінка людини в природі – це дзеркало її душі».

Після бесіди йдуть до Видубецького монастиря.

На цьому етапі заняття четверокласникам пропонують придивитися до річки Дніпро. Педагог розповідає легенду про заснування Видубецького монастиря.

Видубецький монастир було засновано як родинний у другій половині XI століття князем Всеволодом Ярославовичем. Згідно з літописом, назва «Видубичі» походить від місця «видибання» (тобто впливання) на цьому місці дерев'яного ідола бога Перуна, якого скинули в Дніпро після хрещення Русі. Монастир пов'язаний також з іменами таких відомих діячів історії, як Ігор Олегович, Володимир Мономах, Данило Галицький та інші. Видатний український поет і художник Т. Г. Шевченко зобразив цю споруду на офорті «Видубецький монастир у Києві» в 1844 р. У ті далекі часи, коли будували Видубецький монастир, існувало повір'я: «Хто хоч один раз вип'є дніпровської води, той отримає прилив нових сил». Вода у Дніпрі або, як його тоді називали, в давньому велетні Славуті, вважалася цілющою, надавала енергії та здоров'я. Минули сотні років, і найбільша повновода ріка України сильно змінилася. Зараз він має більш мілке дно та подекуди каламутну воду, хоча все одно вражає своєю могутністю.

Важливо пояснити, що у зміні екологічної ситуації винні самі люди. Так, труби, що височіють по обидва береги Дніпра, – це підприємства, які хоч і потрібні населенню, але завдають шкоди водам і самому місту.

Після розповіді про негативний вплив промислових забруднень, що наносять природі підприємства-гіганти, вчитель наголошує на тому, що зараз уряд держави прийняв цілий ряд законів про охорону природи, тож на кожному з цих підприємств будуть створюватися ефективні природоохоронні системи, без яких неможливо жити.

Ще одним ключовим елементом екскурсії має стати бесіда про чорнобильську трагедію 1986 р., коли внаслідок аварії на ЧАЕС багато людей змушені були залишити міста й шукати притулку. Необхідно розкрити наслідки аварії та шляхи їх подолання.

Перед практичною частиною уроку педагог розказує про давню традицію українського народу: щоб не міліла річка, на її берегах має шуміти ліс. На берегах Дніпра клас висаджує берізку, поливає деревце та робить навколо нього огорожу із сухих гілок.

Учитель домовляється з дітьми про чіткий графік відвідування берізки, щоб поливати та доглядати її. Пропонується також висадка дерева навесні та восени на присадибній ділянці школи або біля дому разом з батьками.

Заняття закінчується закликком: «Той, хто посадив дерево – життя вже прожив не даремно. Тож хай життя кожного з нас пройде саме так – не даремно».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Уроки психічної ортопедії мають безпрецедентне значення у спеціальній педагогіці. Вони допомагають дитині досягти більшої осмисленості в діях, пов'язати розрізнені відчуття в одне ціле, навчитися зосереджувати свою увагу. Ці уроки також стимулюють одночасну посилену роботу всіх учнів та формують чіткі уявлення про властивості і якості предметів, зокрема їхню форму, колір, розмір тощо. Утім, особливу увагу варто приділяти урокам для закріплення здобутих знань, під час яких зміцнюється зв'язок дитини з природою, відбувається розвиток її глибинних почуттів. Одним із таких уроків є урок-екскурсія.

Література

1. *Граборов О.* (1926). Дефектологія. 263 с.
2. *Супрун М.* (2018). Педагогіка: підручник. 400 с.
3. *Супрун М.* (2023). Мої науково-педагогічні стежки – вибрані публікації. 344 с.
4. *Фельцман О.* (1912). Вспомогательные школы для психически отсталых детей. 101 с.

References

1. *Hraborov O.* (1926). Defektolohiia [Defectology]. 263 s. [in Ukrainian].
2. *Suprun M.* (2018). Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: textbook]. 400 s. [in Ukrsinian].

3. *Suprun M.* (2023). *Moi naukovo-pedahohichni stezhky – vybrani publikatsii* [My scientific and pedagogical paths - selected publications.]. 344 s. [in Ukrainian].

4. *Feltsman O.* (1912). *Vspomohatelnye shkoly dlia psikhichesky otstalykh detei* [Auxiliary schools for mentally retarded children]. 101 s. [in Russian].